

8.2 ਕ੍ਰੋਧ

ਕ੍ਰੋਧ ਕਰਨਾ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਅੱਗ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ ਜਲਾਂਦੀ ਜਿਤਨੀ ਜਲਦੀ ਕ੍ਰੋਧ ਜਲਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕ੍ਰੋਧ ਇਕ ਦੁਖਦਾਇਕ ਮਨੋਭਾਵ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਅਗਨੀ ਹੈ ਜੋ ਬਾਲਦੇ ਅਸੀਂ ਹੋਰਾਂ ਲਈ ਹਾਂ, ਪਰ, ਉਸ ਵਿਚ ਜਲਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਹਾਂ। ਬਦਲਾ ਦੂਜਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਲੈਂਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਹਾਂ। ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਗਨ ਭਸਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਗੀਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕ੍ਰੋਧ ਤੋਂ ਸੰਮੋਹਨ ਉਪਜਦਾ ਹੈ, ਸੰਮੋਹਨ ਤੋਂ ਸਿਮਰਿਤੀ ਹੜਬੜਾਉਂਦੀ ਹੈ; ਇਸ ਹੜਬੜਾਹਟ ਤੋਂ ਬੁੱਧੀ ਨਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਵਿਣਾਸ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪ੍ਰਣਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (2:63)। ਇਸੇ ਨੂੰ ਨਰਕ ਦੁਆਰ ਵੀ ਆਖਿਆ ਹੈ (16:21)। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਇਹ ਚਾਰ ਵੱਡੀਆਂ ਅਗਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਹੈ।¹

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਇਕ ਵਿਚਿਤ ਅਲੰਕਾਰ ਨਾਲ ਇਸ ਬੁਰਿਆਈ ਦੇ ਚਲਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰੋਧ ਇਕ ਕਟੋਰੀ ਹੈ ਜੋ ਮੋਹ ਨੇ ਭਰੀ ਹੈ ਕਾਮ ਦੇ ਮਦ ਨਾਲ; ਤੇ ਅੰਕਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਭਰ ਭਰ ਕੇ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਵਾ ਹੈ। ਮਹਿਫਲ ਕੂੜੇ ਲਾਲਚ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕਾਈ ਪੀ ਪੀ ਕੇ ਖੁਆਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।² ਅਰਥਾਤ ਕ੍ਰੋਧ ਉਹ ਭਾਂਡਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਸਭ ਪਾਪ ਕਰਮ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ।

ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਾਪ-ਪੁੰਨ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਅਤਿ ਲੜਾਕਾ ਕ੍ਰੋਧ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਇਆ ਖਲੋਤਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨ, ਆਕੀ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆ ਖੜਾ ਹੈ।³

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਰਬ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।⁴ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਨੂੰ ਝਗੜੇ ਦਾ ਮੂਲ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਅੰਦਰ ਦਇਆ ਕਦੇ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।⁵ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਬੜਾ ਬੇਕਾਬੂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕ੍ਰੋਧ ਨੂੰ ਚੰਡਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਹਟਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਇਹ ਚੰਡਾਲ ਬਿਰਤੀ ਵਰਤਦੀ ਹੈ।⁶

ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਉਲਟ ਸੀਲ ਸੁਭਾਓ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਆਸਰੇ, ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ, ਨਾਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਿਆਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਨਿਵਾਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

8.3 ਲੋਭ

*ਉਹ ਬੰਦਾ ਗਰੀਬ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਪੱਲੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।
ਗਰੀਬ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਲੋਭ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।*

‘ਲੋਭ’ ਧਨ ਸੰਪੱਤੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦੀ ਤੀਬਰ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਮੁੱਢ ਇਸ ਦਾ ਇਸ ਅਚੇਤ ਚਿੰਤਾ ਤੋਂ ਬੱਝਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਜੇ ਕਿਤੇ ਥੁੜ ਵਾਪਰ ਗਈ ਤਾਂ ਕੀ ਬਣੇਗਾ?” ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਮਨੁੱਖ ਧਨ-ਸੰਪੱਤੀ ਜੋੜਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਧਨ ਜੋੜਨ ਲਈ, ਫਿਰ ਕੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ? ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਝਗੜੇ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰਾਏ ਹੱਕ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਕੂੜ ਕੁਸੱਤ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਠੱਗੀ ਚੋਰੀ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰਹੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਉਂ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਾੜੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਵੀ ਰੋਲਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।¹

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਿਸ ਪਾਸ ਬਹੁਤੀ ਮਾਇਆ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਵੱਡ ਪ੍ਰਤਾਪ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਦੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਲੋੜ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਨਾਮਣੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਦਾ ਚਉਬਾਰਾ ਉਸਰ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਮਨੁੱਖ ਮਾਇਆ ਦਾ ਦੀਵਾਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲਬ-ਲੋਭ ਦਾ ਪੱਕਾ ਆਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।²

ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਮਾਇਆ ਕਰਕੇ ਅਹੰਕਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਦੇ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਧਨਵਾਨ ਰਾਜੇ ਵਡਹੰਕਾਰੀ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।³ ਮਾਇਆਵੀ ਲੋਭ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦਾ ਹੈ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਲੋਭੀ ਹੋਰ ਡੂੰਘੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਧੱਸਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਭ ਨਾਲ ਕਮਾਈ ਮਾਇਆ ਪਾਪਾਂ ਬਿਨਾਂ ਇਕੱਠੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਨਾਲ ਤਾਂ ਜਾਂਦੀ ਨਹੀਂ।⁴ ਲੋਭੀ ਇਸ ਨੂੰ ਇਥੇ ਹੀ ਛੱਡ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।⁵ ਇਉਂ ਲੋਭੀ ਜਿਊੜਾ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੋਰਨਾਂ ਲਈ ਵੇਗਾਰ ਕੱਢਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਲੋਭੀ ਪੁਰਸ਼ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਸੁਹਣੇ ਚਿਤਰੇ ਮਹਿਲ ਉਸਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਆਰਾਮ ਆਪਣੇ ਲਈ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਛੱਤੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੁਆਦਿਸ਼ਟ ਭੋਜਨ ਛਕਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਵੇਖਦਾ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤੀ ਮਾਇਆ ਦੁੱਖ ਹੀ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਜਿਵੇਂ ਬਾਂਦਰ ਮੁੱਠ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਛੱਡ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਜਮਕਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਆ ਪਕੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲੋਭੀ ਮਨੁੱਖ ਸੁਰਤਿ-ਵਿਹੁਣਾ ਹੋਇਆ, ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਕਾਲ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।⁷

8.4 ਮੋਹ

ਮੋਹ ਦੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਫੱਸਣਾ ਸੌਖਾ, ਨਿਕਲਣਾ ਔਖਾ।

ਮੋਹ ਦੇ ਕਈ ਅਰਥ ਹਨ: (1) ਬੇਹੋਸ਼ੀ, (2) ਅਗਿਆਨ, (3) ਸਨੇਹ, (4) ਭਰਮ ਭੁਲੇਖਾ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਅਰਥ ਮੋਹ ਪਦ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਵੀ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮੋਹ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਉਹੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਮਾਇਆ ਤੇ ਮਾਇਆਵੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਮੰਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭੋਗਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਮਾਇਆ ਬੜੀ ਮੋਹਣੀ ਹੈ, ਉਹ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ।¹ ਮਾਇਆ ਆਪ ਭਰਮ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮਾਇਆ ਵੱਲ ਖਿਚੀਏ ਜੀਵ ਵੀ ਭਰਮ ਹੀ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਹਨ² ਤੇ ਮੋਹ ਵੀ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਭਰਮ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ।³ ਇਹ ਕਰਮ ਆਪ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਹੀ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਇਆ ਹੈ।⁴ ਇਹ ਚਿੱਕੜ ਵਾਂਗ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਫਸਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਕਜੁ ਮੋਹ ਪਗੁ ਨਹੀ ਚਾਲੈ ਹਮ ਦੇਖਾ ਤਹ ਡੁਬੀਅਲੇ ॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ 12)

ਇਸ ਚਿੱਕੜ ਦੀ ਫਾਸ ਬੜੀ ਤੀਖਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।⁵ ਬੇਅੰਤ ਲੋਕ ਇਸ ਦੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਫਸੇ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮੋਹ ਮੇਰ-ਪੁਣੇ, ਅਥਵਾ ਮਮਤਾ ਤੋਂ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਸਤ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮੇਰੀ ਆਖਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਦੀ ਖਿੱਚ (ਮੋਹ) ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।⁶ ਇਹ ਖਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਸਭ ਮਾਇਆਵੀ ਵਸਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ—ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ, ਮੇਰੇ ਧੀ-ਪੁੱਤ, ਮੇਰੇ ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀ, ਮੇਰਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ-ਮਿੱਤਰ⁷ ਆਦਿ। ਉਹਨਾਂ ਧੰਧਿਆਂ, ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਮੋਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਖਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਕਾਰੋਬਾਰ, ਮੇਰੀ ਨੌਕਰੀ, ਮੇਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਆਦਿ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਜੰਜਾਲ ਮੋਹ ਦੇ ਹਨ।⁸

ਮੋਹ ਜੇ ਮੇਰ-ਪੁਣੇ ਤੋਂ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰ-ਪੁਣਾ ‘ਮੈ’ ਤੋਂ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ‘ਮੈ’ ਅਥਵਾ ‘ਹਉਮੈ’ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੋਹ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜੇਕਰ ਆਪੇ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਨਾ ਮਾਇਆ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਨਾ ਮੋਹ।⁹ ਪਰ ਜਦ ਤਕ ਹਉਮੈ ਕਾਇਮ ਹੈ ਤਦ ਤਕ :

ਪਲਚਿ ਪਲਚਿ ਸਗਲੀ ਮੁਈ ਝੂਠੈ ਧੰਧੈ ਮੋਹੁ ॥

(ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਝਮ: ੫, ਪੰਨਾ 133)

ਜਦ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਦ ਸੰਸਾਰਿਕ ਧੰਧਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਚਿਤ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੋਹ ਦੀ ਪਕੜ ਢਿੱਲੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

8.5.1 ਅਹੰਕਾਰ - 1

ਸਭ ਲੋਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਪੁਤਲੇ ਹਨ;
ਪਰ ਅਹੰਕਾਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਹੈ।

ਅਹੰਕਾਰ, ਅਹਿਕਰਣ, ਅਭਿਮਾਨ, ਘੁਮੰਡ ਸਭ ਸਮ-ਅਰਥੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਜਗਤ ਦੇ ਮਾਇਆਵੀ ਰਾਹ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਟਾਕਰੇ ਤੁੱਛ ਤੇ ਹੀਣਾ ਸਮਝਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ।¹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਧਨ ਦਾ ਗਰਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੁਆਨੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਡਿਆਈ ਦੇ ਨਾਮਣੇ ਦਾ।² ਕੋਈ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹੰਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉੱਚੀ ਕੁਲ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਜਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਜਾਂ ਬੜਾ ਕਵੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਹ ਜੋਗ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਬੜਾ ਗਿਆਨਵਾਨ ਹੈ, ਜਾਂ ਬੜਾ ਦਾਨੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਵੱਡਾ ਸੂਰਬੀਰ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਹੰਕਾਰ ਵਾਲੀ ਬੁੱਧੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।³ ਇਉਂ ਜਦੋਂ ਮਾਇਆਵੀ ਬਿਰਤੀ ਸੰਘਣੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਹੰਕਾਰ ਦਾ ਦੀਰਘ ਰੋਗ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।⁴

ਪਰ ਕੁਝ ਐਸੇ ਲੋਕ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਬੜੇ ਗੁਮਾਨੀ ਹਨ। ਐਸੇ ਲੋਕ ਅਸਲੋਂ ਢੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

ਇਕਨਾ ਨਾਦ ਨ ਬੇਦ ਨ ਗੀਅ ਰਸੁ ਰਸ ਕਸ ਨ ਜਾਣੰਤਿ ॥

ਇਕਨਾ ਸੁਧਿ ਨ ਬੁਧਿ ਨ ਅਕਲਿ ਸਰ ਅਖਰ ਕਾ ਭੇਉ ਨ ਲਹੰਤਿ ॥

ਨਾਨਕ ਸੇ ਨਰ ਅਸਲਿ ਖਰ ਜਿ ਬਿਨੁ ਗੁਣ ਗਰਬੁ ਕਰੰਤਿ ॥

(ਵਾਰ ਸਾਰੰਗ, ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ 1246)

ਪਰ ਜੋ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਇਆਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਨਾਸ਼ਮਾਨ ਹਨ। ਜਵਾਨੀ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਬਿਨਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ,⁵ ਦੌਲਤ ਖਿਸਕ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਰਹਾਲ ਸਭ ਦੀਆਂ ਸਭ ਮਾਇਆਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ, ਕੀ ਪੰਡਤਾਈ, ਕੀ ਸੂਰਮਗਤੀ, ਕੀ ਗਿਆਨਵਾਨਤਾ, ਕੀ ਦਾਨਵੀਰਤਾ, ਸਭ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।⁶ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅਹੰਕਾਰ ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਵਰਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਦਾਨ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਕਰਮਾਂ ਕਰ ਕੇ ਅਹੰਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਉਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਜਾਣੋ ਕਿ ਅਹੰਕਾਰ ਭਵਖੰਡਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ:

ਅਹੰਕਾਰ ਨਿਵਾਰਣੁ ਹੈ ਭਵ ਖੰਡਨੁ ॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ 1083)

8.5.2 ਅਹੰਕਾਰ - 2

ਅਹੰਕਾਰੀ ਬੰਦਾ ਜੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੱਟ ਮਾਰੀ ਹੈ।

ਅਹੰਕਾਰ ਬੜਾ ਪ੍ਰਬਲ ਵਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਦਰ ਬੜਾ ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਆਪ ਜੇਡਾ ਵੱਡਾ ਅਹੰਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਵੱਧ ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਅਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਿੰਦਦਾ ਹੈ। ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸ ਕੱਢਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਛਿਦ੍ਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਸਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ।¹ ਉਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਟਿੱਚ ਕਰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ।² ਜੇ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਨੁਕਸ ਦੱਸੇ ਤਾਂ ਬੇਹੱਦ ਬੁਰਾ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਜਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਅਹੰਕਾਰੀ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਆਣ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਭਨਾਂ ਤੋਂ ਵਡੇਰਾ, ਚੰਗੇਰਾ ਤੇ ਸੁਚੇਰਾ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀਣਾ ਵੇਖਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਐਸਾ ਇਕਤਰਫ਼ਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਨਜ਼ਰੀਆ ਉਸ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਬਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਹੰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਅਹੰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਪਛਾਣਨ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਹਰਨਾਕਸ਼ ਵਾਂਗ ਰੱਬ ਨੂੰ ਵੀ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣੋਂ ਨਹੀਂ ਟਲਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਨੀਵਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਅਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਚੋਟ ਵੱਜਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਉਪਰ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਅਹੰਕਾਰੀ ਜੇ ਕਦੇ ਦਾਨ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ 'ਦਾਨਵੀਰ' ਕਹਾਉਣ ਦਾ ਇੱਛਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।³ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸੋਭਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੰਦਰ ਜਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਰਗੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਜਾ ਵੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਮੀ ਬੰਦਾ ਸਮਝਣ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਹਸਾਨ ਹੇਠਾਂ ਦਬਾ ਸਕੇ।

ਇਕ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਦੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਧਰਮੀ ਹੋਣ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਰੱਬ ਵੱਲ ਸਾਡੀ ਪਿੱਠ ਹੈ। ਧਰਮ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰ-ਨਾਜ਼ਰਤਾ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਸਿਖਾਲਦਾ ਹੈ।⁴ ਜੇ ਕੋਈ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇਹ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਰੱਬ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਦ ਹਰ ਅਭਿਮਾਨ, ਹਰ ਅਹੰਕਾਰ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

8.7.1 ਨਿੰਦਾ - 1

ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉੱਚਿਤ ਉੱਤਰ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਹੈ।

ਨਿੰਦਾ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਇਉਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਬਾਰੇ ਐਸੇ ਕਥਨ ਕਰਨੇ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਨੇ ਜੋ ਝੂਠੀਆਂ ਗ਼ਲਤ-ਬਿਆਨੀਆਂ 'ਤੇ ਉਸਰੇ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਦੀ ਗ਼ਲਤ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਤੇ ਮਾਨਹਾਨੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹੋਣ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਤੁਹਮਤਸਾਜ਼ੀ' ਤੇ 'ਬਦਜ਼ਬਾਨੀ' ਤੋਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਵੇਖਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਝੂਠ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਵਿਚ ਮੰਦਭਾਵਨਾ, ਖੁਣਸ ਤੇ ਈਰਖਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਿੰਦਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਪਜੱਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚਲਾ ਝੂਠ ਇਤਨਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਮੂਰਖ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਿੰਦਕ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਚ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਉਹ ਵੀ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ।

ਜੇਕਰ ਝੂਠ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਲਾਈ ਗਈ ਤੁਹਮਤ ਸੱਚੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਨਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕਹਾਉਂਦੀ, ਉਸ ਲਾਉਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਨਿੰਦਾ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਿੰਦਾ ਅਸਲੋਂ ਨਿਰਦੋਸ਼ਾਂ ਉੱਪਰ ਕੂੜਾਵੇ ਦੂਸ਼ਨ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿੰਦਾ ਵੱਡੀ ਮੂਰਖਤਾ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।¹ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਿੰਦਕ ਦਾ ਖੋਖਲਾਪਨ ਝੱਟ ਹੀ ਨੰਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਨੰਗਾ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।² ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਨਿੰਦਾ ਤੋਂ ਬੜੇ ਕਰੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਰਜਦੇ ਹਨ।³ ਨਿੰਦਕ ਨੂੰ ਨਰਕਾਂ ਦਾ ਭਾਗੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿੰਦਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਨਿੰਦਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਉਹ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੈਸੀ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਕ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਨਾਮੁ ਅਮੋਲਾ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨ ਤਿਸ ਸਿਉ ਪਰ ਨਿੰਦਾ ਹਿਤਕਾਰੈ ॥

ਛਾਪਰੁ ਬਾਧਿ ਸਵਾਰੈ ਤ੍ਰਿਣ ਕੋ ਦੁਆਰੈ ਪਾਵਕੁ ਜਾਰੈ ॥ (ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ 1205)

ਭਾਵ, ਨਿੰਦਕ ਘਾਸ-ਫੂਸ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਤੇ ਤੀਲੇ ਤੀਲੇ ਨੂੰ ਸੁਆਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਛਪਰੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਛਪਰੀ ਦੇ ਬੂਹੇ ਵਿਚ ਅੱਗ ਬਾਲ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮੂਰਖਤਾ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ?

8.7.2 ਨਿੰਦਾ - 2

ਜੋ ਹੋਰਨਾਂ ਉੱਪਰ ਮਿੱਟੀ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੈਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਸਾਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਕੰਮ 'ਸੱਚ' ਨੂੰ 'ਝੂਠ' ਕਹਿਣਾ ਤੇ 'ਝੂਠ' ਨੂੰ 'ਸੱਚ' ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਰਤ, ਬਦਦਿਆਨਤੀ ਤੇ ਧੋਖਾ-ਦੇਹੀ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਨਿਦੋਸ਼ਾਂ ਉੱਪਰ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ, ਝੂਠੀ ਦੂਸ਼ਨਾ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਦੁਰਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਕਿਰਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੁਰਾਚਾਰ ਦੀ ਸਿਖਰ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਿੰਦਾ ਨੂੰ ਬੱਜਰ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਝੂਠ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਚੋਰੀ, ਲੱਚਰਪੁਣੇ ਜੈਸੇ ਵਿਕਾਰਾਂ-ਵਿਭਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।¹ ਇਸ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਚੋਰਾਂ, ਬਦਚਲਨਾਂ ਤੇ ਜੁਆਰੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।² ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਪਾਪਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਨਿਵਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਵੀ ਅਨਗਿਣਤ ਵਿਅਕਤੀ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਪੁਰ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦੇ ਹਨ।

ਨਿੰਦਕ ਜਾਣਦਿਆਂ ਬੁੱਝਦਿਆਂ, ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ, ਸੱਚ ਦੀ ਪਾਵਨ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਿੰਦਾ ਐਸੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਬੇਦਖਲ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਿੰਦਕ ਪਾਸ ਝੂਠ ਨੂੰ ਬੁਣਨ ਦੀ ਮਸ਼ਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਕੋਲਿਤਰੇ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਵਿਦਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਉਸ ਦੀ ਬੁਰਿਆਈ ਕਰਨੀ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਾਮਣੇ ਪੁਰ ਹਰਫ਼ ਲਿਆਉਣਾ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਸਕਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਹੱਤਕ ਕਰਨਾ ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਆਮ ਵਰਤੀਦੇ ਰੂਪ ਹਨ। ਨਿੰਦਕ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦਾ ਹੈ।³

10.1.3 ਸੰਤੋਖ

ਮੱਧਮ ਅੱਗ ਨਿੱਘ ਦੋਂਦੀ ਹੈ, ਤਿੱਖੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾੜ ਦੋਂਦੀ ਹੈ।

ਸੰਤੋਖ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ੍ਰੋਤ ਸੰਤੋਸ਼ ਦਾ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਹੈ। ਉਸੇ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਮਤੁਸ਼ (ਤਸੂ = ਖੁਸ਼ੀ) ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ਉਸੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿਣਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਰੱਜ' ਅਥਵਾ 'ਸਬਰ'। ਇਹ ਸੰਤੋਖ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਬੰਧੂ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਧਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਧੌਲੇ ਬਲਦ ਨੇ ਨਹੀਂ।¹ ਇਹੋ ਨੇਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨੈਤਿਕ ਨੇਮ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤਦੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਦੋਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸੰਤੋਖ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।² ਸੰਤੋਖ, ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣ ਵਾਂਗ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਗੀਝਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਹੈ:

ਜਾਇ ਪੁਛਹੁ ਸੋਹਾਗਣੀ ਤੁਸੀ ਰਾਵਿਆ ਕਿਨੀ ਗੁਣੀ ॥

ਸਹਜਿ ਸੰਤੋਖਿ ਸੀਗਾਰੀਆ ਮਿਠਾ ਬੋਲਣੀ ॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ 17)

ਜਿਸ ਪਾਸ ਸੰਤੋਖ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਗਰੀਬ ਹੈ। ਸੰਤੋਖਵਾਨ ਜੇਡਾ ਅਮੀਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਤਦੇ ਤਾਂ ਸੰਤੋਖੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਜੰਜਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।³ ਜੋ ਸੰਤੋਖੀ ਹੋ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜੰਜਾਲਾਂ ਵਾਲੀ ਘਾਲਨਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਸੰਤੋਖ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਘਾਲਨਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।⁴ ਇਹ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦਾਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਰਾਹੀਂ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ, ਰੱਬ ਪਾਸੋਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸੰਤੋਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।⁵

ਸੰਤੋਖਵਾਨ ਦਾ ਅੰਦਰਾ ਰੱਜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਸ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਕਾਮਨਾ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ।⁶ ਪਰ ਜੋ ਉਪਰੋਂ ਸੰਤੋਖੀ ਦਿਸਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਜਦ ਦਾਨ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰ ਗੁਣਾ ਦੀ ਆਸ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।⁷ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਨ। ਅਸਲ ਸੰਤੋਖ ਤਾਂ ਸੱਚੇ ਰੱਬ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗਣਾ ਹੈ।⁸

10.1.12 ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ

*ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਐਸਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਆਸ਼ਾਵਾਦ ਹੈ,
ਜਿਸ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਮੁਸੀਬਤ, ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਖਲੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।*

ਕਲਾ ਦਾ ਇਕ ਅਰਥ ਹੈ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂ ਊਰਜਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਹੈ ਹੁਨਰ। ‘ਚੜ੍ਹਦੀ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਰਬੋਤਮ। ਇਸੇ ਲੇਖੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਉੱਚਤਮ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂ ਸਰਬ-ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੁਨਰਮੰਦੀ। ਪਰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਉੱਚੀ ਸੁਰਤਿ’, ‘ਬੁਲੰਦ ਹੌਸਲਾ’ ਤੇ ‘ਭਰੋਸੇਵਾਨ ਆਸ਼ਾਵਾਨਤਾ’। ਇਹ ਹੌਸਲੇ ਦੀ ਉਹ ਅਤਿਅੰਤ ਸ਼ਕਤੀਵਰ ਤੇ ਨਿੱਤ ਵਿਗਾਸਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਆਤਮ-ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿਚ ਸਜਾਈ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਅਰਥ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਡੇਰੇ ਤੇ ਚੌੜੇਰੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਖੇੜਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੱਚ ਨਿਆਉਂ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਭਰੋਸਾ ਤੇ ਨਿਸਚੇ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੂਰਮਤਾਈ ਦੀ ਉਹ ਚਿਰ-ਜੀਵੀ ਬਰਕਤ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ, ਜੋ ਹਰ ਔਕੜ, ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਟਿੱਚ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਤੇ ਤੰਗਦਸਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵਰਗਾ ਚਿੱਤ ਸਮਾਲਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਖਾਣ ਲਈ ਕੇਵਲ ਲੱਪ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਨਸੀਬ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਆਖਿਆ, ‘ਬਦਾਮ ਖਾ ਲਏ ਹਨ।’ ਸੰਸਾਰ ‘ਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਨੂੰ ‘ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨਾ’ ਆਖਿਆ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਰੱਬ ਉਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੀ ਸਿਖਰ ‘ਤੇ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੁਲਾਸ, ਇਕ ਸਾਹਸੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ, ਅਨੰਨ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਤਤਪਰਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਖ਼ਾਤਰ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਸਰਗਰਮੀ ਵਰਤਦੀ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਤੇ ਘਿਨਾਉਣੇ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਭਰੋਸਾ, ਰੱਬ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰਤਾ ਰੱਖਣ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬਖ਼ਸ਼ੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪੁਰ ਭਰੋਸੇ ਦਾ ਨਾਮ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਵਿਅਕਤੀ ਅੰਦਰ ਅਡੋਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਅਚੱਲ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਸੱਤ ਦੀ ਅਸੱਤ ਉਪਰ ਆਖ਼ਰੀ ਫ਼ਤਹਿ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਗਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਣ-ਸੁਖਾਵੀਆਂ ਵਿਪਰੀਤ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿਲਦਾ ਡੋਲਦਾ ਨਹੀਂ।

ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਮੁਖੜੇ ‘ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅਥਵਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਮੁਹਰ ਲੱਗੀ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਦਕੇ ਅੰਦਰ ਐਸੀ ਅਸਚਰਜ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਕੁਕਰਮਾਂ, ਭ੍ਰਸ਼ਟਤਾਈਆਂ, ਕਠੌਰਤਾਵਾਂ, ਮੱਕਾਰੀਆਂ ਜਹੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦੇ ਕੂੜ-ਕਬਾੜ ਨੂੰ ਹੂੰਝ ਕੇ ਪਰੇ ਸੁੱਟ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਲਾਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮਨੋਬਲ ਨਾਲ ਓਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਕਰੁਣਾ ਤੇ ਦਇਆ ਦਾ ਦੈਵੀ ਨਦਰ ਨਾਲ।

ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਹਿਰਦਾ ਮਾਲਕ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਇਹੋ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਾਮ ਆਸਰੇ ਹੈ।¹ ਨਾਮ ਦੇ ਆਸਰੇ ਬਿਨਾਂ ਕਲਾ ਉਦਾਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਾਮ ਦੀ ਅਟੱਲ ਪਦਵੀ ਪਾਸ ਹੈ।²

10.1.8 ਸਿਦਕ

ਸਿਦਕ ਹੀਣ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੇਵਲ ਵਕਤ ਕੱਟਦੀ ਹੈ।

ਸਿਦਕ ਅਰਬੀ ਦਾ ਪਦ ਹੈ, ਜੋ ਤਦਸਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੇ ਅਪਨਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਅਰਥ ਹੈ 'ਸੱਚਾਈ'। ਇਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਅਰਥ ਹੋਰ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਇਕ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਅਥਵਾ ਸ਼ਰਧਾ; ਤੇ ਦੂਜਾ ਦਿਲ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਅਥਵਾ ਨਿਸ਼ਕਪਟਤਾ। ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਅਰਥ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜੋ ਦਿਲੋਂ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਨਿਸ਼ਕਪਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਿਰਮਲ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ 'ਸਿਦਕ' ਪਦ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠਿਆਂ ਧਾਰਨੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅੱਗੋਂ ਸਿਦਕ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵੱਡੇ ਭਾਗ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—ਕਰਤਾਰ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ, ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਥਵਾ ਆਗਿਆ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਤੇ ਇਸ ਭਰੋਸੇ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਇਹਸਾਸ। ਭਰੋਸੇ ਲਈ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰ-ਨਾਜ਼ਰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।¹ ਜੋ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ, ਅੰਗ-ਸੰਗ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਪੁਰ ਭਰੋਸਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰ-ਨਾਜ਼ਰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੀ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦੇ ਖਸਮਾਨੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸੇ-ਜੋਗਤਾ ਦਾ ਇਹਸਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।²

ਉਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰ-ਨਾਜ਼ਰਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਮਾਣਨੀ, ਉਸ ਦੇ ਨਿਕਟਤਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਛਾ ਫਿਰ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ (ਜ਼ਿਕਰ) ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਗੁਣ ਉਭਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਸਦ-ਮੌਜੂਦਗੀ ਦਾ ਇਹਸਾਸ, ਉਸ ਦਾ ਵਜੂਦ ਸੁਝਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ 'ਸਤਿ' ਸਮਝਣ ਤੇ 'ਸਤਿ' ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖਦਾ-ਸੁਣਦਾ-ਸਮਝਦਾ ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਮੁੱਚੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਸ੍ਰਾਮੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ 'ਚਿੱਤ' ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਪਰਮ ਸੁੱਖ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਪਰਮ-ਆਨੰਦ ਹੈ ਤੇ ਆਨੰਦ ਹੀ ਵਰਤਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤਦੇ ਉਸ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਲਈ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਨੰਦ-ਦਾਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਦੁੱਖ-ਭੰਜਨ ਵੀ ਹੈ। ਉਹੀ ਸਿਰਜਕ ਹੈ, ਉਹੀ ਵਿਸਰਜਕ। ਉਸ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਅਨੰਤ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਪਰ, ਉਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦਾ ਇਹਸਾਸ ਦਿਲਾਂ ਦਾ ਸੌਦਾ ਹੈ, ਚਤੁਰਾਈ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਚਤੁਰਾਈ ਨਾਲ ਕਰਤਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।³ ਸਿਦਕ ਰਾਹੀਂ ਮਾਲਕ ਦੀ ਨਦਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਆਤਮ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਝਦਾ ਹੈ; ਧਾਰਮਿਕ ਨਿਸ਼ਠਾ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸਿਦਕ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਉ-ਭਗਤਿ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਸਾਦਗੀ ਦਾ ਵਿਗਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਤੇ ਸੰਸਿਆਂ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਦਕ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਰਤੇ ਦਾ ਕੁਰਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਦਕ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਸਵੇਰ ਵੀ ਹੈ, ਦੁਪਹਿਰੀ ਵੀ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਵੀ। ਸਿਦਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਰਮ ਸੁੱਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।